

Fərman Kərimzadənin əsərlərində tarixi şəxsiyyət və obraz adlarının semantikasi

Leyla Rzayeva

E-mail: lilomammadova84@yahoo.com

Annotasiya. Məqalədə Fərman Kərimzadənin əsərlərində işlənmiş tarixi şəxsiyyətlər və obraz adlarının semantikasından bəhs edilmişdir. Ümumiyyətlə, Fərman Kərimzadənin əsərlərindəki xüsusi adlarının seçilməsi, toplanılması onların üslubi xüsusiyyətlərini hərtərəfli şəkildə öyrənmək üçün olduqca zəngin material verir. Çünki yazıçı romanlarında istifadə etdiyi xüsusi adlara bir çox hallarda öz münasibətini bildirmiş, bəzən onları etimoloji baxımdan təhlil etmiş, bədii mətləblərin yadda qalmasında, qavranılmasında bu xüsusi adlardan ustalıqla istifadə etmişdir. Fərman Kərimzadənin yaradıcılığının özünəməxsus semantik çalarları var. Burada sözlər müxtəlif mənə məqamlarında işlənir, yerinə görə yeni ifadə kəsb edir, sözün incə və dərinlik qatları ortaya çıxır.

Məqalədə Fərman Kərimzadənin tarixi romanlarındakı surətlərə verilən adlar, onların üslubi xüsusiyyətləri, əsərlərin ideya-bədii təsir qüvvəsinin artmasında onomastik vahidlərin obrazlılığı, romanların dilində xüsusi ad yaradıcılığı, yazıçımızın fərdi onomastikasının təhlili və s. məsələlər diqqət mərkəzində olmuşdur.

Fərman Kərimzadənin yaradıcılığını, xüsusilə də tarixi romanlarını nəzərdən keçirdikdə xeyli sayda antroponimlərə rast gəlmək olar. Bu antroponimlər daha çox tarixi şəxsiyyətlərlə bağlıdır. Bu əsərlər tarixi romanlar olduğundan müəllifin tarixi şəxsiyyətlərə daha çox müraciət etdiyini görmək olar. Biz bu romanları tədqiq etdikdə antroponimin bütün növləri ilə qarşılaşa bilərik: istər şəxs adları, ata adları, fəsilə adları, istərsə də ləqəblər, təxəllüslər, titullarla. Məqalədə yazıçının əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

Açar sözlər: obraz, semantika, xüsusi adlar, tarixi romanlar

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 13.02.2022; qəbul edilib – 22.02.2022

The semantic of names of historical figures, images in the works of Farman Karimzade

Leyla Rzayeva

E-mail: lilomammadova84@yahoo.com

Abstract. This article deals with the semantic of names of historical figures, images used in the works of Farman Karimzade. In general, the selection and collection of proper names in the works of Farman Karimzade gives a very rich material for a comprehensive study of their stylistic features. Because the writer often expressed his attitude to the proper names which used in his novels, sometimes analyzed them from etymological point of view, has skillfully used from these proper names in the memory, perception of figurative aims. Farman Karimzade's work has its peculiar semantic shades. Here words are used in different meanings, take on a new meaning according to their place, appear tender and depth layers of the word.

Names given to images in Farman Karimzade's historical novels, their stylistic features, the imagery of onomastic units in increasing the power of idea-artistic influence of works, proper name creation in language of novels, analysis of our writer's individual onomastics and etc. issues like this were the focus of attention in this article.

Many anthroponyms can be found when looking at Farman Karimzade's creation, especially his historical novels. These anthroponyms are mostly associated with historical figures. You can see that the author appeals more to historical figures according to these works are historical novels.

When we research these novels, we can see all kinds of anthroponyms: personal names, patronymics, surnames, nicknames, pseudonyms, titles. In the article were given examples from writers' works.

Keywords: image, semantics, proper names, historical novels

Article history: received – 13.02.2022; accepted – 22.02.2022

Giriş / Introduction

Məlumdur ki, 52 il ömür sürən, dərin həyatı müşahidə və həssas duyumu olan istedadlı nasir Fərman Kərimzadə “Xudafərin körpüsü”, “Çaldıran döyüşü”, “Qarlı aşırım”, “Təbriz namusu”, “Qoca qartalın ölümü” kimi dəyərli tarixi romanlarında, həmçinin bir sıra povest, hekayə, etnoqrafik eskiz və publisistik məqalələrində cəmiyyətin inkişafı, sosial-iqtisadi mühiti, xalqın həyat tərzini, məişəti, əmək məşğuliyyəti və s. ilə bağlı olan xüsusi adlardan əsərlərinin dilinin təsir gücünü artırmaq, güclü obraz yaratmaq məqsədilə istifadə etmiş və bu onomastik lay onun əsərlərində daha spesifik xüsusiyyətlər kəsb etmişdir. Onomastik vahidlərdən istifadə sənətkarın nitq mədəniyyətinin üslub özəlliyini aşkarlayan faktorlardandır.

Fərman Kərimzadənin əsərlərindəki xüsusi adlarının seçilməsi, toplanılması, onların üslubi xüsusiyyətlərini hərtərəfli şəkildə öyrənmək üçün olduqca zəngin material verir. Çünki yazıçı romanlarında istifadə etdiyi xüsusi adlara bir çox hallarda öz münasibətini bildirmiş, bəzən onları etimoloji baxımdan təhlil etmiş, bədii mətləblərin yadda qalmasında, qavranılmasında bu xüsusi adlardan ustalıqla istifadə etmişdir.

Ədəbiyyatşünaslıq baxımından zəngin materiallar verən bu romanların araşdırılması həm Azərbaycan onomastikası üçün, həm bədii üslubda xüsusi adların semantik, üslubi mövqedən bütün incəlikləri ilə aşkarlanması üçün, həm də yazıçının fərdi üslubunu səciyyələndirmək üçün əhəmiyyət kəsb edir. Fərman Kərimzadə yazdığı tarixi romanlarında çoxsaylı xüsusi adlara müraciət etmişdir ki, bunların bədii-üslubi təhlildən keçirilməsi yazıçının linqvopoetikasının nəzəri məsələlərini işıqlandırmaq baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu, xüsusi adların daxili səciyyə-sindən irəli gəlir.

Məqalədə Fərman Kərimzadənin tarixi romanlarındakı surətlərə verilən adlar, onların üslubi xüsusiyyətləri, əsərlərin ideya-bədii təsir qüvvəsinin artmasında onomastik vahidlərin obrazlılığı, romanların dilində xüsusi ad yaradıcılığı, yazıçımızın fərdi onomastikasının təhlili və s. məsələlər diqqət mərkəzində olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Xüsusi adlara dair axtarış və tədqiqatlar tarixi yaşatmaq deməkdir. Xüsusi adların yazıçı üslubundakı bədii rənglərinin şərhinə diqqət xalqın tarixi keçmişinə müasir baxışlar üçün stimullaşdırıcı amil rolunu oynayır.

Tədqiq olunan romanlarda xeyli sayda xüsusi adlar müşahidə edilmişdir. Bu xüsusi adların əksəriyyəti əsərlərin dilində işlənmiş real-məlum xüsusi adlardırsa, bir qismi isə yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan qeyri-real xüsusi adlardır. Zahirən şərti işarə, etiket kimi görünən xüsusi adlar bədii ədəbiyyatda çox zəngin üslubi imkanlara malikdir. Bədii ədəbiyyatda adlar, onların obrazlara verilməsi, əsərin ideyasının inkişafında onların rolu, yazıçının fərdi onomastikası, folklor və xüsusi ad yaradıcılığı və s. vasitəsilə elmi tədqiqata yönəldilir. Onomastik tədqiqatda xüsusi adların mənşəyini araşdırmaq, onların dil mənsubiyyətini müəyyənləşdirmək, bu sistemin inkişaf prosesini izləmək, orada xalqın dili və tarixini, iqtisadi, siyasi, etnik və mədəni əlaqələrini öyrənməkdə tarixi metod tədqiqatçı üçün ən etibarlı elmi təhlil vasitəsidir. Tədqiqata cəlb olunan başlıca mənbə Fərman Kərimzadənin “Xudafərin körpüsü”, “Çaldıran döyüşü”, “Qarlı aşırım”, “Təbriz namusu”, “Qoca qartalın ölümü” tarixi romanları, hekayələri və şeirləri olmuşdur.

Bədii düşüncənin təbii ifadəsində xüsusi adlar poetik nitq amili kimi çıxış edə bilər. Nəsr dilində xüsusi adlar bədii cəhətdən də öz nüfuz dairəsini genişləndirir. Son dövrlərdə bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar yazıçı və şairlərin yaradıcılığında üslubi məqamları artıran vasitələrdən biri kimi xüsusi adların olduğunu təsdiqləyir. M.Hüseynin, Y.V.Çəmənşəminlinin, M.S.Ordubadinin, S.Rəhimovun, S.Vurğunun, eləcə də klassik sənətkarların yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar onların əsərlərindəki poetik məqamları, sənət çalarlarını açmaq məqsədi daşıyır. Fərman Kərimzadə yaradıcılığının böyüklüyünü və zənginliyini açmaq üçün ən maraqlı istiqamətlərdən biri də məhz xüsusi adların işlənmə məqamının açılmasıdır.

Fərman Kərimzadənin yaradıcılığının özünəməxsus semantik çalarları var. Burada sözlər müxtəlif mənə məqamlarında işlənir, yerinə görə yeni ifadə kəsb edir, sözün incə və dərinlik qatları ortaya çıxır. Fərman Kərimzadənin istər nəsr, istərsə də şeir dili semantik baxımdan sistem təşkil edir. Bu sistemin açılması isə xüsusi əhəmiyyətlidir. Çünki yazıçı fərdliyini, özünəməxsusluğunu göstərən başlıca amil hadisəyə yanaşma və sözdən istifadə tərzidir.

“Söz ustasının yenilik məharəti sözdə olan potensial mənələrdən birinin bədii məqsədə, üslubi maneraya uyğun fəallaşdırmaqda, hərəkətə gətirməkdə özünü göstərir. Sözdəki mənələri yazıçı qayəsində görə növbələşdirmək, onlardan bədii məqsədə ən çox münasib olanını görmək isə əsl sənətkarların həmişə icad etdiyi dil əməliyyatıdır. Üslubi seçmə budur” [11, s.5].

Fərman Kərimzadənin əsərlərində xüsusi adların bütün növlərinə rast gəlmək mümkündür. Vaxtilə müxtəlif bölgələrdə ictimai fəaliyyət göstərən yazıçı Azərbaycana yaxından bələd olmuş, dərin müşahidəsi ilə vətənin ən kiçik təpəsini, dərəsini belə diqqətindən yayındırmamış və bunların hamısından öz bədii yaradıcılığında məharətlə istifadə etmişdir.

Hər bir xalqın şəxs adları həmin xalqın tarixinin bir hissəsidir. Xalqın tarixi qədər adlarında tarixi qədimdir. İlk adlar hələ qəbilə şəraitində meydana gəlmiş, hər qəbilənin yalnız özünəməxsus adı olmuşdur. İnkişafın yeni mərhələsində artıq müəyyən bir xalq halına gəlmiş tayfa birləşmələri dövründə yeni tələbat yaranmış, cəmiyyət üzvləri arasında ünsiyyətin, qarşılıqlı iqtisadi və siyasi münasibətin genişlənməsindən yaranan bu tələbata uyğun olaraq xüsusi şəxs adları çoxalmağa, tədricən formalaşmağa, sabitləşməyə, ən nəhayət, ənənəyə çevrilməyə başlamışdır. Bunu o dövrə aid qədim Azərbaycan ədəbiyyatında xalq dastanlarının ən mükəmməl nümunəsi sayılan “Dədə Qorqud” boylarındakı kişi və qadın adlarından da görə bilərik [26, s.11].

V.V.Vinoqradov bədii əsərlərdə xüsusi adların seçilməsi problemi haqqında yazır: “Bədii əsərlərdə ad, fəamiliya, ləqəblərin seçilməsi məsələsi, müxtəlif janr və ədəbi növlərdə onların quruluşca rəngarəngliyi, səciyyələndirici funksiyaları və s. haqqında külli miqdarda nümunələr nümayiş etdirmək olar. Bu bədii üslubiyyatın ən böyük və mürəkkəb mövzularından biridir” [2, s.9].

Adların meydana gəlməsində tarixi, ictimai, mədəni şəraitin rolu böyükdür və belə adların çoxunda hər dövrün izləri görünməkdədir. Adlarda xalqın məişəti, inamı, diləyi və əməlləri, habelə fantaziyası öz əksini tapmaqdadır.

Mədəd Çobanov göstərir ki, bədii əsərlərdə özünə yer tapan şəxs adlarını-antroponimləri bədii antroponim, onu öyrənən elm sahəsini isə bədii antroponimika adlandırmaq daha münasib olardı. Çünki ünsiyyətimizdə iştirak edən bütün dil ünsürləri kimi, şəxs adlarının mahiyyətində də gizli bir çeviklik və elastiklik vardır. Onlar bədii dilin estetik dairəsini genişləndirə bilirlər. Bədii antroponimika dedikdə, hər şeydən əvvəl, bədii əsərlərə və həmin əsərlərdəki surətlərə – personajlara verilən adların üslubi xüsusiyyətlərini, əsərin bədii təsir gücünün artmasına xidmət edən, ona əlavə imkan yaradan antroponimik vahidlərin rolunu, komik təbiətini, obrazlılığını öyrənən antroponimika nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, bədii antroponimika bədii əsərlərdəki bədilik funksiyası daşıyan antroponimik vahidlərin öyrənilməsi ilə məşğul olur. Bütün onomastik vahidlər kimi, antroponimik vahidlər də tariximizin açılmamış səhifələrini, ədəbi dilimizin tarixini, üslubiyyatını və müasir dilimiz üçün səciyyəvi olan sahələrinin öyrənilməsinə geniş imkan verir [6, s.298].

Qızqayıt Mustafayeva qeyd edir ki, həyatda adların mənası ilə onun daşıyıcısı arasında bir əlaqə olmasa da, bədii ədəbiyyatda şəxs adları, adətən, personajlarının təbiəti ilə əlaqədar olur. Burada əsərin janrına, məzmununa uyğun, surətin səciyyəsinin tamamlanmasına kömək edə bilən, müəyyən effekt yaradan adlardan istifadə olunur. Bu məqsədlə yazıçılar ya xalq dilindən gələn ad-

lardan istifadə edir, yaxud da personajların xarakterinə uyğun olaraq özləri yeni adlar yaradırlar [26, s.17].

Fərman Kərimzadənin yaradıcılığını, xüsusilə də tarixi romanlarını nəzərdən keçirdikdə xeyli sayda antroponimlərə rast gəlmək olar. Bu antroponimlər daha çox tarixi şəxsiyyətlərlə bağlıdır. Bu əsərlər tarixi romanlar olduğundan müəllifin tarixi şəxsiyyətlərə daha çox müraciət etdiyini görmək olar. Biz bu romanları tədqiq etdikdə antroponimin bütün növləri ilə qarşılaşa bilərik: istər şəxs adları, ata adları, familiyalarla, istərsə də ləqəblər, təxəllüslər, titullarla.

Azərbaycan antroponimləri sistemini təşkil edən onomastik vahidlər cərgəsində şəxs adları xüsusi yer tutur. Şəxs adı cəmiyyətdə insanın birinin digərindən fərqləndirilməsi üçün şərti işlədilər sözə deyilir. Etnik işarə olan xüsusi şəxs adlarından azərbaycanlılar da hələ lap qədimdən istifadə etmişlər. Bu ənənə uzaq keçmişdən başlayıb inkişaf etmiş və Azərbaycan şəxs adları sistemi formalaşmışdır. Hər bir xalqın mədəni tarixində xüsusi şəxs adları böyük əhəmiyyət kəsb etmiş, görkəmli şəxsiyyətlərin, alim və yazıçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Bədii söz ustaları öz sənət dilinin gözəlliyi üçün onomastik vahidlərin daxil olduğu dil laylarını da dərinləndirən öyrənmiş, onların estetik təbiətini hiss etmiş, qəhrəmanların iştirak etdiyi hadisələri təsvir etməklə poetik mətnin estetik mahiyyətinə nüfuz etməyi bacarmışlar. Bu yazıçılarımızdan biri olan Fərman Kərimzadə öz əsərlərində istənilən qədər şəxs adlarına müraciət etmişdir. Bunları iki qrupa bölmək olar: Kişi adları – Abbasqulu bəy, Abdulla, Ağacan kişi, Ağaddin, Adış, Alı, Atabəy, Aslan kişi, Abbas kişi, Baysunqur, Babur, Bədrəddin, Babək, Bozağoğlu, Bəyazid, Bayandur, Bayram bəy, Bahadır, Barik bəy, Baba Keyfi, Barak rəis, Becan baba, Burəli bəy, Bədəl, Bəylər, Bilal, Cahan şah, Cəlaləddin, Cüneyd, Cahangir bəy, Cəmər, Cuqa bəy, Cavad xan, Cayan sultan, Cəlil, Cəmal, Cəmil, Cilovxan, Cığatay, Çingiz, Daşdəmir, Dədə bəy, Diri baba, Davud paşa, Dədəbala, Əbu Səid, Əli, Əbih Sultan, Əbdülsalam, Əhməd bəy, Əbdi bəy, Əlvənd Mirzə, Əlişir Nəvai, Əbdüllətif, Əbdülcədir, Əbdürrəhman Cami, Ələmdar bəy, Ələsgər, Əliyar, Əkbər, Əbülfəz kişi, Əbdürrəhim bəy, Ələkbər, Əsədulla, Fəxrəddin, Fərrux Yasar, Fərhad, Fərəməz, Hacı Həşim, Heydər, Hüseyin, Həsən, Hüsəməddin, Hülaki xan, Hümət, Hüseyinqulu xan, Həbib, Xəlil, Xızır, Xandəmir, Xudaqulu, Xudaverdi, Xudaverən, Xəyyam, İbrahim, İbrahimxəlil, İsmayıl, İsgəndər bəy, İlyas bəy, İman, İnanç xan, İslam kişi, Kərim, Kərəm, Kəmaləddin, Kişvəri Heymətullah, Qazan xan, Qazı bəy, Qara bəy, Qasım bəy, Qeys, Qəmlo, Qənbər, Qəzənfər, Qiyasəddin, Qorqud, Qılınç, Lətif, Mahmud, Maqşud, Mansur, Mehdi, Mehralı, Məcid, Məhəmməd, Məmmədəli, Məmmədcəfər kişi, Mərdanalı kişi, Mərdan bəy, Məşədi, Mirhəsən, Mirzə, Miranşah, Mustafa, Murad, Muxtar, Musa, Müzəffərəddin, Müseyib, Nadir, Nəcməddin, Nəriman, Nəsimi, Nəsrulla bəy, Nizami, Nofəl, Nurəli bəy, Nurqulu, Nuru qulu, Oğuz xan, Oruc, Orxan, Osman bəy, Ömər, Pənah xan, Piri bəy, Rəsul, Rəvanqulu xan Ustaclı, Rüstəm Mirzə, Rüstəm Qaramanlı, Rza, Rövşən, Sadıx, Salman bəy Zülqədər, Seyfulla, Sədi, Sədrəddin, Səfər bəy Təbrizi, Səfərəli, Şeyx Səfiyyəddin, Səftər ağa, Səlim, Səməndər bəy, Səməd, Sərxan, Sərtib kişi, Səttarxan, Sultanəli, Sultan Səncər, Sülo, Süleyman, şair Süruri, Şahxuban, Şahqulu, şair Şahin, Şahpələng, Şahrux, Şahzadə, Şayxum Mirzə, Şeybani xan, Şeyxşah, Şəmsəddin, Şixabəddin Xorasani, Şiraslan, Şirəli, Şirin, Şükür bəy, Tacəddin Gilani, Temir şah, Teymurləng, Teymurtaş, Təhmasib, Tural bəy, şair Tüfeyli, Ubeydulla xan, Uğurlu Məhəmməd, Uluqbəy, Usub, Uzun Həsən, Üsen, Veysəl bəy, Yaddulla, Yaqub, Yediyar, Yəhya paşa, Yunis, Yusif, Zahid Gilani, Zahirəddin, Zeyd, Zeynal, Zeynalabdin, Zəkəriyyə Keçəçi, Ziyad xan, Zülfüqar və başqaları.

Qadın adları – Aişəbəyim, Aləməşahbəyim, Apağ, Aspasiya, Aynaşah, Badam, Bağda xatun, Bahar, Ballı qarı, Bəhrüzə bəyim, Bəsti, Bəyli xatun, Bibixanım, Canbəyim xatun, Ceyran, Çiçək, Dəspinə xatun (Feodara), Dülənd xanım, Fatimə xatun, Fatma, Gövhər xan, Gövhərtac, Güldəstə, Güllər, Güllü, Gülsüm, Həqiqət, Xanzadəbəyim, Xatun nənə, Xədicə bəyim, Xuca bəyim, Qəmər, Qönçə xanım, Mirəsə, Nazlı, Nəzakət, Nəzrin, Növrəstə, Pəri, Püstə, Sara xatun, Satı bəyim, Səkinə, Səlcuqşahbəyim, Səlminaz, Süsənbər, Süsəni, Şahbikə xatun, Şahpəri, Taclıbəyim, Tamara, Tavad, Təhməz, Yaxşı, Yetər, Zinyət, Zöhrə və başqaları.

Bədii əsərdə personajların adlarının lüğəvi mənası surəti səciyyələndirir, onun əməli ilə eyni olur, şəxs adı ilə obrazın xarakteri arasında əlaqə yaranır. Əsərin maraqlı oxunmasını təmin edən

bədii üsullardan biri də obrazın adının onun əsas ruhu ilə bağlı olmasıdır, yəni personajın adı bədii dildə üslubi keyfiyyətə malik olur [22, s.25].

Biz Fərman Kərimzadənin əsərlərində işlənən bəzi antroponimlərin semantik və etimoloji xüsusiyyətlərini göstərmək istərdik. Personajların adı ilə bağlı semantik məna və onun etimoloji müəyyənliyi çox zaman mühüm tarixi ovqatın daşıyıcısı olur. Adın mənasında onun amalının bədii vasitələrlə canlandırılması dayanır. Şəxs adının dolğunluğu, leksik anlamı onun yüksək mədəni səviyyəsinin təminatçısına çevrilir.

Aləmşahbəyim – Tarixdən məlumdur ki, Aləmşahbəyim Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin qızı idi və o, Səfəvilərin görkəmli başçılarından olan bibisi oğlu Şeyx Heydərlə evlənmişdi [5, s.394].

Bu söz ərəb-fars mənşəli şəxs adıdır. Dünya hökmdarı, cahanı idarə edən deməkdir [3, s.28], [30, s.99]. Bəyim əslində “bəgüm” və ya “bigum” biçimində olmuş, “xanım” anlamındadır, “bəy” sözünün qadınlara aid edilən biçimidir.

Fərman Kərimzadənin “Xudafərin körpüsü” və “Çaldıran döyüşü” tarixi romanlarında Aləmşahbəyim şəxs adı kimi çox işlənmişdir. Bu əsərlərdən bəzi nümunələr vermək istərdik:

“...Aləmşahbəyim ağlayırdı...” [15, c.1, s.11]

“...və bacısı Aləmşahbəyimi illərlə həbsdə saxlamışdı...” [16, c.2, s.30]

Şah İsmayıl Xətai-Tarixdən bəllidir ki, Şah İsmayıl Xətai Səfəvilər dövlətinin, sülaləsinin banisi olmuşdur [5, s.402].

İsmayıl şəxs adıdır, ibrancə “Yişmael”dir. “Allah eşidər, tanrı dinləyər” mənasını verir. Əfsanəyə görə, İbrahim peyğəmbərin Allah yolunda qurban verdiyi oğlunun adıdır [3, s.203], [4, s.45], [24, s.102-103], [30, s.95].

Şah tituldur, Xətai isə təxəllüsüdür.

Fərman Kərimzadənin “Xudafərin körpüsü” və “Çaldıran döyüşü” tarixi romanlarında əsas obraz Şah İsmayıl Xətai olduğundan bu ad müəllifin əsərlərində saysız-hesabsız dərəcədə işlənmişdir. Burada əsas qayə onun işləklilik sayının çoxluğunda deyil, ayrı-ayrı bədii şəraitdə işlədilən bu ad özünün semantik mənasına xüsusi üslubi dolğunluq bəxş etməsindədir. Adın müsbət çalarları əsərlərdə qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Bunlardan bir neçə nümunə göstərmək olar:

“...Bunun özü də Şah İsmayıla hörmət əlaməti kimi edilmişdi...” [16, c.2, s.44].

Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım” tarixi romanında Kərbəlayı İsmayıl əsas obrazlardan biri olduğu üçün bu şəxs adı əsərdə çox işlənmişdir. İsmayıl şəxs adının mənasından yuxarıda bəhs etmişik. Kərbəlayı isə tituldur, dini vəzifə anlayışını bildirir.

Ümumiyyətlə, Kərbəlayı İraqda Kərbəlanı (oradakı müqəddəs sayılan qəbri) ziyarət edən adam deməkdir. “Kərbəla” sözünün mənası “kədər, bəla, bədbəxtlik məkanı” deməkdir. [3, s.211].

“Qarlı aşırım” tarixi romanından bir neçə nümunələri nəzərdən keçirək:

“...Otuz-qırx evlik Qarabağlar kəndinə sığınan Kərbəlayı İsmayıl xəbər göndərmişdi ki, mən Şura hökumətini tanımıram...” [17, c.3, s.9].

Sultanəli tarixdən məlumdur ki, Sultanəli Səfəvilərin görkəmli başçılarından olan Şeyx Heydərin böyük oğlu idi. O, 1488-1495-ci illərdə Səfəvilərə hakimlik edib [5, s.393].

Sultan ərəb mənşəli şəxs adıdır, “hökmdar, padşah, imperator, qüdrət, qüvvət” deməkdir. Osmanlı imperatorluğu zamanında dövlət başçısının anasına, bacılarına və qızlarına verilən addır. Bir sıra adlarla birləşərək mürəkkəb adlar yaradılır: Sultanağa, Sultanbəy, Sultanbəyim, Sultanəlişah, Sultanəli, Sultanbəxt, Sultanqulu, Sultannəsisib, Sultanxan, Sultanxanım, Sultanşah və b. [3, s.321].

Sultanəli şəxs adına F.Kərimzadənin “Xudafərin körpüsü” və “Çaldıran döyüşü” tarixi romanlarında rast gəlmək olar. Bu əsərlərdən bir neçə nümunəyə baxaq:

“...Bizim anamızla bərabər həbsə alınmağımızın, Sultanəlinin öldürülməsinin fərmanları da verilib...” [16, c.2, s.12].

Fərman Kərimzadənin əsərlərində əksərən hər bir personajın adı onun məzmunu, xarakteri ilə əlaqələndirilə bilər. Elə məqamlar olur ki, şəxs adı personajların dilində səslənməklə bərabər,

onun semantik mənası da açıqlanır. Belə anlarda hiss olunur ki, şəxs adı müəllif üçün tutarlı sözdür, səmimiyyət duyğuları ilə cilalanmış antroponimdir.

Şeyx Heydər – Tarixdən bəllidir ki, Səfəvilərin görkəmli başçılarından biri olan Şeyx Heydər Şeyx Cüneydlə Uzun Həsənin bacısı Xədicəbəyimin oğlu olmuşdur. O, dayısı Uzun Həsənin qızı Aləmşah xatunla evlənmişdi. Tarixə dair kitablarda göstərilir ki, Şeyx Heydər həm də son dərəcə cəsur biri idi [5, s.393-394].

Heydər ərəb mənşəli söz olub, mənası “aslan, şir”, məcazi mənası isə “cəsur” deməkdir. Burada Şeyx tituldur [1, s.59], [3, s.183], [4, s.56], [10, s.138-139], [12, s.70], [24, s.220], [25, s.215], [30, s.88].

Nümunələri nəzərdən keçirək:

“...Hazırda həmin pirin şeyxi Şeyx Heydərdi. Heydərin atası Cüneyd də onların kürəkəni idi...” [15, c.1, s.19].

Fərman Kərimzadənin dilində surətlərin adı daha çox klassik ənənələrə, tarixi şəraitə və reallığa əsaslanır. Sözə fərdi və poetik baxış onun bədii mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Şəxs adlarına orijinal münasibət onu bədii axtarışlara həvəsləndirən əsas amillərdəndir. İctimai hadisələrə, tarixə, surətlərin mənəvi aləminə, onların qəlbinin dərin guşələrinə nüfuz etmə çox zaman şəxs adlarının semantik imkanlarına söykənməklə effektiv olur.

Abbasqulu bəy Şadlinski – Yazıçının “Qarlı aşırım” romanında əsas obrazlardan biri Abbasqulu bəy Şadlinskiyədir. O, erməni daşnaklarına illər boyu qan udduran xalq qəhrəmanıdır.

Abbas ərəb dilində “heybətli, vahiməli, zəhmli, qəzəbli, acıqlı, hirsli” deməkdir [3, s.11], [25, s.11]. Abbasqulu isə “Abbasın qulu, nökrü” deməkdir. [12, s.13].

Başqa bir tədqiqatçı isə Abbasqulu şəxs adının mənasını “Allahın qulu Abbas” kimi vermişdir [30, s.60].

Müəllifin “Qarlı aşırım” romanından nümunəni nəzərdən keçirək:

“...Sonra da Abbasqulu bəy Şadlinskiyənin komandirlik etdiyi “Qırmızı tabor” dəstəsində vuruşa-vuruşa Naxçıvanı qorumuş...” [17, c.3, s.10].

Pənah xan – “Qoca qartalın ölümü” romanında əsas obrazlarından biri Pənah xandır. Tarixdən məlumdur ki, XVIII əsrdə Qarabağ xanlığının əsasını məhz Pənah xan qoymuşdur [5, s.531].

Bu söz farsca “sığınma, himayə; sığınacaq yer, daldanacaq yer”; “himayəçi, arxa, köməkçi, istinadgah” deməkdir [3, s.289], [25, s.160].

Nümunəni nəzərdən keçirək:

“...Qabaqda Pənah xanın Bəhmənli-Sarıcalı igidləri köhlənləri sürür...” [19, c.5, s.12].

Əli – Ərəbcə ali, ulu, yüksək, nəcib deməkdir [1, s.24], [4, s.43], [12, s.55], [24, s.77], [25, s.76], [27, s.80], [30, s.103], [34, s.370].

Fərman Kərimzadə əsərlərində Əli sözünü müxtəlif obrazların adlarının tərkibində istifadə etmişdir: Şeyx Əli, Xoca Əli, Həzrət Əli, Hüseyn bəy Əlixani, Əli bəy Cəyirli, Sultanəli, Mirzə Əli, Zeynalabdin Əli, Əli Qiya Səməndər, Əli Paşa, Şirəli, Qıvraq Əli, Əli Tağızadə, Əliyar, Əli Eyvazov, Əli Buxari, Məmmədəli. Müəllifin əsərlərində deyilir:

“...Xəlilin bacanağı Şirəli bu kənddə yaşayırdı...” [17, c.3, s.56].

Həsən ərəb mənşəli “hüsən” sözündən törəmiş, “gözəl, göyçək; yaxşı” mənasını ifadə edir [3, s.184], [9, s.203], [10, s.158], [25, s.218], [30, s.88], [31, s.105], [32, s.173]. Bu ad Fərman Kərimzadənin əsərlərində öz işləkliyi ilə seçilir.

Yazıçının əsərlərində Həsən sözünü müxtəlif obrazların adlarının tərkibində istifadə etmişdir: Uzun Həsən, İmam Həsən, Palaz oğlu Həsən, Yekə Həsən, Mirhəsən.

“...Xəbər tutmuşdu ki, qulluq elədiyi Əmir Çoban öz oğlu Həsənlə evlərinə qayıdıb...” [18, c.4, s.43].

Hüseyn – Ərəbcə “gözəl, göyçək” mənasını ifadə edir [10, s.159], [30, s.90], [31, s.105], [32, s.173].

Müəllif Hüseyn sözünü əsərlərində müxtəlif obrazların adlarının tərkibində məharətlə istifadə etməyi bacarmışdır: Sultan Hüseyn Pərani, Hüseyn bəy Lələ, Hüseyn bəy Əlixani, İmam Hü-

seyin, Hüseyn Bəyqara, Hüseyn Qiya Çələbi, Hüseynqulu xan, aşpaz Şah Hüseyn, Hüseyn kişi, Hüseyn Ağbuğa.

Müəllifin əsərlərindən götürülmüş nümunələr göstərir ki, Hüseyn adının işlə-dilməsi bu adla bağlı tarixi şəxsiyyətinin obrazlarının yaradılması ilə bağlıdırsa, eyni adla təmsil olunan obrazların bir qismi isə yazıçının yaratdığı obrazlara sərbəst şəkildə verdiyi adla əlaqəlidir.

“...Hüseyn bəy Lələ hansı tayfadandı...” [19, c.5, s.28].

Qeyd etdiyimiz kimi, obraz bədii əsərlərdə hadisələrin iştirakçılarıdır. Bədii əsərdə çox zaman şəxs adları üslubi xüsusiyyətlərə malik olub, obrazların səciyyələnməsində, yadda qalmasında, ictimai silkinin müəyyənləşməsində, bəzən hətta xarici görünüşünün təsvirində və s.- də müəyyən rol oynayır [23, s.99].

Fərman Kərimzadə öz əsərlərində antroponimik kateqoriyadan biri olan ata adlarına da müraciət etmişdir. Bunlara Süleyman Bicanoğlu, Osmanlı Sultan Bəyazid qızı Aynaşah, Səfiyyəddinin oğlu Sədrəddin, Sultan Yaqub oğlu Baysunqur, Dədə bəyin oğlu Mustafa, Əmir Teymurun oğlu Miranşah, Qaramanoğlu, Fəzlullah Rəşidəddinin oğlu Əbu Səid, Əbdi bəyin qızı Bəhrüzə bəyim, Sultan Bəyazidin oğlu Şeyxşah, memar Əziz Həsənoğlu, İlyas bəy Ayqut oğlu, Mirxond Xandəmirin oğlu, Bədiəzzaman Mirzə Sultan Hüseynin oğlu, Nuh oğlu Yafəs, Malkuçoğlu, Alı oğlu Aydın, Ziyad xanın qızı Pəri, şahzadə Səlimin oğlu Süleyman, Qaçaq Muradın oğlu Fərhad, şahzadə Əhmədin oğlu Murad bəy, Mehdiqulu, Usuboğlu, Şıxəlioğlu, Qıvrıq əminin oğlu İmran, Zülfüqarın oğlu Üsen, Hüseyn Ağbuğanın oğlu Əmir Həsən, Çingiz xanın qızı Xuca bəyim, Cəmil kişinin oğlu Məcid və başqalarını misal göstərmək olar. Əlamətdardır ki, ata adı ilə verilən obrazların kəmiyyət çoxluğu koloritlik baxımından diqqət çəkir.

“...Dədə bəyin oğlu Mustafa onların qabağına çıxdı...” [15, c.1, s.112].

Azərbaycan antroponimik model tərkibini təşkil edən onomastik vahidlərdən biri də familiyadır. Familiya latın dilində nəsil, ailə mənasında işlənir. Familiya iki vəzifə yerinə yetirir. Birincisi, bu və ya başqa ailəni digərindən fərqləndirməyə kömək edir, ikinci, bütöv bir nəslin adını tarixən mühafizə edib saxlayır [6, s.112-113], [21, c.2, s.74-75].

Soy adları da ata adları kimi seçilmir və körpəyə ata-babadan keçir. Soy adları cəmiyyətdə qan qohumluğu olan insan qruplarını fərqləndirməyə xidmət edir. Onun əsasında tayfa və nəslin adı durur, tayfa və nəslin bütün üzvlərinə eyni dərəcədə xidmət edir. Bütün xüsusi adlar kimi soy adları da ictimai həyatın məhsuludur [29, s.44].

Yazıçı əsərlərində antroponimik kateqoriyalardan biri olan familiyalardan da məharətlə istifadə etmişdir. Bunlara Hüseyn bəy Əlixani, Qazı Əhməd Kakuli, Qasım bəy Pərnək, Mirzə Əli Karqiya, Hüseyn Qiya Çələbi, Salman bəy Zülqədər, Şabanzadə, Abbasqulu bəy Şadlinski, Talıbov, Nəriman Nərimanov, axund Mirzə Məhəmmədli, İsmayıl Kərimov Şıxəlioğlu, Əli Tağızadə, Alı Əliyev, Əli Eyvazov, Məhəmməd Allahyarov, Seyfulla Süleymanov, Fərəməz Mahmudbəyov, Verdiyev və başqalarını misal göstərmək olar.

“...Nəriman vardı. Nərimanov...” [17, c.3, s.70].

Şadlinski familiyası haqqında geniş məlumat vermək istərdik. Şadlinski sözü şadlılar tayfasının adı ilə bağlıdır. Şadlinskilər XX yüzilin əvvəllərində güclü nəsil kimi yenidən tarix meydanına atılır, Vedibasarda başlayan milli azadlıq mübarizəsini təşkil edir və onun başında dururlar. Aslan Sultanın ikinci oğlu Kəlbəli Sultanın Xanbaba bəy Şadlinski adlı oğlunun Qəmər xanımdan dünyaya gəlmiş beş oğuldan üçüncüsü Abbasqulu bəy Şadlinski bu mübarizəyə rəhbərlik edir. Bir sözlə, Azərbaycan xalqının milli-azadlıq mübarizəsi tarixinə yeni şərəfli səhifələr yazmaq üçün bir nəfər kimi silaha sarılmış Şadlılar (Şadlinskilər) tayfası və bütün vedibasarlılar tarixin bu sınağından da alını açıq çıxmaq üçün əllərindən gələni edirlər [8, s.34].

Bildiyimiz kimi, qədim adların ilkin forması ləqəb şəklində olmuşdur. Bu “ləqəb” – adlar da şəxsin keyfiyyətləri nəzərə alınaraq verilirdi ki, bu ad bu gün bizim işlətdiyimiz ləqəblərə uyğun gəlir. Ləqəb şəxsin daxili, xarici əlamətini, fəaliyyətini nitq xüsusiyyətlərini və s. əks etdirir. Bununla yanaşı, ləqəbdə şəxsin müsbət və mənfi xüsusiyyətləri öz əksini tapır [13, s.34]. Fərman Kərimzadə müxtəlif xarakterli obrazların yaradılması və onların bədii səciyyəsi üçün köməkçi adlara sıx-sıx müraciət etmişdir.

Azərbaycanda ləqəb işlətməyin tarixi qədimdir, bunu şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində də aydın görmək olur. Fərman Kərimzadənin əsərlərində ləqəblərə də rast gəlmək olur. Bunlara Ömdəti əd dövlə – dövlətin dirəyi, Azərbaycanın açarı (Zəkəriyyə Keçəçinin ləqəbləri), Lələ (Hüseyn bəyin ləqəbi), Sultan (Məhəmməd Təbrizinin ləqəbi), Bəy (Səfər Təbrizinin ləqəbi), Sultan Xəlil (Salman bəy Zülqədər ləqəbi), Şeytanqulu (Şahqulunun ləqəbi), Sağarçı (Xoca Mahmudun ləqəbi), Keçəl Həmzə (Səməndərin ləqəbi), Ayı potası (Zülfüqarın ləqəbi), Dağ keçisi (Ələsgərin ləqəbi), Gəncəli (Əlinin ləqəbi), Şahpəri dayı (Şahpərinin ləqəbi), Şixəlioğlu (İsmayılın ləqəbi), Yetimoğlu (Əkbərin ləqəbi), Xan Çoban (Əmir Çobanın ləqəbi), Bahadır (Əbu Səidin ləqəbi), Ərdəbil piri (Şeyx Səfiyyəddinin ləqəbi), Onxan-bir ölkənin hökmdarı (Toğrulun ləqəbi), Yekə Həsən (Əmir Həsənin ləqəbi), Uzun Həsən, Gödək Əhməd, Cin Dədəbala, Şeytan Məmməd, Naxırçı Mustafa, Pinəçi Məhəmməd, Palaz oğlu Həsən, Qasıqçı Usub, Çərçi Qulam və başqalarını misal göstərmək olur.

Müəllifin romanlarında deyilir:

“...Yoldaşları ona çoxbilmişliyinə görə “Keçəl Həmzə” deyirdilər...” [17, c.3, s.25].

Orta əsrlərdə türk hökmdarları islamı qəbul edərkən dini adlar da alardılar. Qədim türklərdə olduğu kimi, şəxsin titulu artdıqca, vəzifəsi böyüdükcə onun adı da dəyişilirdi. Elxanilər dövründə də bu cür hadisələrə daha çox təsadüf edilirdi. Məsələn: F.Rəşidəddin (1277-1318) “Cami ət-təvaxir” əsərində göstərir ki, Tekeder xan hökmdar olandan və islamı qəbul etdikdən sonra Sultan Əhməd adını qəbul etdi. Şah İsmayıl Xətai dövründə də bu cür ad dəyişmələrinə tez-tez rast gəlmək olur. Lakin bu dövrdə əmir və sərkərdələrin əsl dini adları türk mənşəli adlarla əvəz olunurdu. Məsələn, Bıqlı Cavuş (əsl adı Mustafa), Keçəl bəy (Qızılbaş əmiri İlyas bəy Zülqədər), Tozqoparan (Şah İsmayıl Xətəinin əmiri Piri bəy), Qudurmuş Sultan (Ağca Sultan, Osmanlı Sultan Muradı öldürüdüğü üçün), Div Sultan (Əli bəy Rumlu) və s. [29, s. 33].

Dilimizdə elə ləqəblər var ki, insanın daxili aləminin müsbət keyfiyyətlərini səciyyələndirir, şəxsin peşəsi, məşğuliyyəti ilə bağlı olur. Müsbət ləqəblər igidlik, qəhrəmanlıq, böyük motivləri aşılacaq və bədii əsərlərdə də məhsuldar şəkildə işlənir. Məsələn, Uzun Həsən, Uğurlu Məhəmməd, Fətəh Məhəmməd (Fərman Kərimzadə).

Ləqəb termini istər elmi və istərsə də bədii ədəbiyyatda başqa mənada, yəni təxəllüs əvəzi kimi də işlənir. Fərman Kərimzadənin əsərlərində də belə hallara rast gəlmək mümkündür:

“...Vətən üçün mənim sazım da, canım da qurbandır. Ləqəbimi də elə buna görə götürmüşəm – Qurbani...” [16, c.2, s.60].

Burada Qurbani ləqəb yox, təxəllüsdür. Ləqəblər adamlara xalq tərəfindən verilir. Təxəllüs isə şəxsin özü seçir. Ləqəblər adamlara zahiri görünüşü, peşəsi, fiziki qüsuru, xasiyyəti ilə əlaqədar verilir. Təxəllüslər müstəqil mənəvi ad sözlərdən götürülür, çox məcazi mənə ifadə edir. Təxəllüslər görkəmli şəxsiyyətlərə, ləqəblər isə şəxsiyyətindən asılı olmayaraq hər bir adama verilə bilər [7, s.50], [14, s.80], [26, s.10].

Təxəllüs tarixən yazıçı, şair, rəssam və başqa yaradıcı şəxsiyyətlər arasında geniş yayılmışdır. Təxəllüsün şəxs adından fərqi ondadır ki, o, sonradan şəxsin ictimai, ədəbi fəaliyyəti prosesində meydana gəlir və rəsmi ada qoşulur [6, s.128-130], [7, s.23], [21, c.2, s.117], [26, s.10], [28, s.70], [33, s.5].

Fərman Kərimzadənin əsərlərinə nəzər salarkən təxəllüslərə də rast gəlmək mümkündür: Xətai, Nəsimi, Nəimi, Füzuli, Nizami, Təbrizi, Kişvəri, Qurbani, Xaqani və başqaları. Biz Xətai təxəllüsü haqqında geniş məlumat vermək istərdik.

İ.Şahbazov və İ.Cəfərsöylü görkəmli Azərbaycan şairi və dövlət xadimi Şah İsmayıl Xətəinin təxəllüsünü izah etmişlər. İ.Şahbazov “Xətai” təxəllüsü haqqında yazır: “Qədim fars dilində yazılmış kitablarda Çin, Təklə Muğan, Orta Asiya və ümumiyyətlə, Şərqdə yaşayan azərbaycanlıların ərazisinə Xətə deyilmişdir. Beləliklə, Şah İsmayıl azərbaycanlıların yaşadığı Xətə ölkəsini vətəni hesab edib özünü Şah İsmayıl Xətə adlandırmışdır”. İ.Cəfərsöylü isə bu fikri bir az da genişləndirmiş və yazılı qaynaqlara əsaslanaraq, Çin hüdudlarında yaşayan türk tayfası içərisində “Xatay”ların da olduğunu göstərmiş, onların VI əsrdən başlayaraq Çinin siyasi həyatında mühüm rol oynadıqlarını tarixi faktlarla izah etmişdir. Müəllifin fikrincə, “xatay” etnonimi xatay-qutaş

quş adından (totemdən) törəmişdir. İ.Cəfərsöylü öz fikrinə yekun vuraraq yazır: "...Xatay-xitay-ki-tai-qutan" sözləri eyni bir onqonun adını bildirir. Buradan aydın olur ki, Şah İsmayılın özünə təxəllüs sayılan xatayların adını özündə yaşadır [33, s.16-17].

M.Seyidov "Xətayi" etnoniminin mənası ilə əlaqədar olaraq yazır: "Bizcə, qəbilə, soy adı Xətayi, "xat//xət" və "ay" sözlərindən yaranmış mürəkkəb sözdür. "Xat//xət" tərkibinin ilk səsi bir sıra türk dillərində "q" ilə də deyilmiş və indi də deyilir. Azərbaycan, özbək (cığatay), tarançı, te-but, qırğız, saqay, şor və başqa türk dillərində "qat" sözünün "qatı eləmək", "təpə", "güclü külək" anlayışları da bəllidir. Hələlik xat//qat sözünün daha çox "güclü", "möhkəm" anlayışları diqqətimizi özünə çəkir. Xətay//xatay soy adının ikinci tərkibi "ay" sözüdür. "Ay" əski saq, yakutca "yaratmaq, yaradıcı başlanğıc", tanrı, yaradan və s. bu kimi anlamları vardır. Xət//Xat//Qat və "ay" sözlərinin anlamlarını göz qarşısına gətirərkən onda Xətay//Xatayın möhkəm, güclü, əsaslı yaradıcı başlanğıc, insan yaradan, yaradıcı, tanrı anlamları vardır. Xətay//Xatay sözünün bu anlamları göstərir ki, azərbaycanlıların soy-kökündə duran bu sözün, qəbilənin belə adda insan yaradan, yaradıcı (geniş mənada) tanrısı olmuşdur. Deməli, ilkin Xətaya// Xətayi adı yaradıcı, tanrı anlamında olmuşdur" [33, s.16-17].

M.Qasımlının fikrincə də, Xətai dini-sufi inancına görə özünü uca Allah qarşısında xətalı, səhvli (Xətai-xətalı) sayırdı [20, s.103].

"Xətai" təxəllüsü İsmayılın öz dilində Fərman Kərimzadə tərəfindən belə mənalandırılmışdır:

"...Mirzə Əli, mən anadan olanda dünyaya yox, xətalər üçün düşmüşəm. Bunu hamı bilir. Amma həmişə mənə bir hikmətli səs deyir ki, bu xətalərin hamısından çıxacaqsan. O xəta sözü taleyimdə yox, gələcək ləqəbimdə qalacaq..." [15, c.1, s.279].

Yeri gəlmişkən, Fərman Kərimzadə "Xətai" təxəllüsünün etimologiyası ilə bağlı fikir və mülahizələrə həm bədii əsərində, həm də publisistikasında öz münasibətini bildirmişdir. "Xətai" sözünün əsas yozumlarını sadalayan müəllif tarixi romanındakı qənaətlərini elmi-publisistik yazılarında da müdafiə etmişdir. Yadda qalan odur ki, bu söz tarixi şəxsiyyət olan Şah İsmayılın şəxsi taleyi ilə əlaqələndirilmiş, elmi yozumdan imtina edərək xalq etimologiyasına uyğun belə bir fikri birmənalı şəkildə təsdiqləmişdir ki, bu təxəllüs Şah İsmayılın keşməkeşli taleyinin sərrast ifadəsi kimi reallığa daha yaxındır.

Fərman Kərimzadə "Xətai möcüzəsi" adlı məqaləsində də Şah İsmayılın təxəllüsü ilə bağlı məlumat vermişdir: "O mübahisələrdən biri Xətai təxəllüsü ilə bağlıdır. Din xadimləri bu ləqəbi onun Kərbəla çölündə İmam Hüseynə qoşulan və həlak olan Hürün qəbrini açması ilə izah edir və bundan hətta dini ehkamların sübutu kimi istifadə etməyə çalışırlar. Xətaini xatay, qara xatay tayfalarına aid etmək cəhdi də inandırıcı deyil. Çünki bütün Səfəvi nəslində Xətai adı və ləqəbi daşıyan ikinci şəxs yoxdur və belə bir fakt həqiqətə uyğun olsa idi, onda sülalə Səfəvi deyil, Xətai və yaxud Xatay adlanardı. Körpə İsmayıl dörd yaşında xətalər içərisində olmuş, həbsxanada anası və qardaşları ilə oturub ölüm hökmünün icrasını gözləmişdi. Babası Cüneyd də, atası Şeyx Heydər də bu xətalərin qurbanı olmuşlar" [19, c.5, s.224-225].

Tarixən Azərbaycan dilində aşağıdakı kimi titul adlar işlənmişdir: Ağa, Bəy, Xan, Paşa, Vəzir, Sultan, Əmir, Şah, Mirzə, Əfəndi, Kərbəlayı, Molla, Məlik, Padşah, Xanım, Xatın, Şahzadə, İmam, Xəlifə, Hacı, Xacə, Xotkar və s. [21, c.2, s.130-131].

Fərman Kərimzadə də öz tarixi romanlarında titullarından geniş istifadə etmişdir: Bəy, Xan, Şeyx, Ağa, Paşa, Sultan, Şah, Padşah, Şirvanşah, Şahzadə, Mirzə, Məlik, Qazı, Molla, Həzrət, İmam, Xəlifə, Əmir, Xoca, Xacə, Hacı, Kərbəlayı, Xatun, Bəyim və başqaları.

Nəticə / Conclusion

İstər qədim və istərsə də müasir antroponimlərimizdə xalqımızın özünəməxsus mədəniyyəti, məşğuliyyəti, etik və estetik görüşləri öz əksini tapmışdır. Nümunələrdən də görüldüyü kimi, antroponimlərin oxuculara bağışladığı hiss emosional təsirlə qiymətləndirilməlidir. Fərman Kərimzadənin yaradıcılıq qayəsi onun poetik təfəkkürünü əyaniləşdirən söz seçimində, o cümlədən,

şəxs adlarında özünü büruzə verir. Onun qələmində antroponimlər sosial-tarixi gerçəkliyə bədiî nüfuz vasitəsi rolunu oynayır. Adlar sistemində baş verən fəallıq üslubi təşəbbüskarlığın nəticəsindən irəli gəlir. Antroponimlərdən istifadə Fərman Kərimzadənin sənət prinsiplərinə sədaqət və münasibətdən doğur.

Ədəbiyyat / References

1. Abdullayev, B. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğət. Bakı: Azərənşr, 1985.
2. Adilov, M. Azərbaycan onomastikası. Bakı: ADU, 1987.
3. Aydın, Abi Aydın. Şəxs adları lüğəti / Abi Aydın Aydın. Bakı: Çıraq, 2002.
4. Azərbaycan şəxs adları: / tərt.ed. M.Şirəliyev, B.Abdullayev, Ş.Sədiyev. Bakı: İşıq, 1987.
5. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan XX əsrədək): / Red. Hey. M.Bünyadov, T.Ə.Bünyadov, Ə.Q.Səfərli və b. Bakı: Azərənşr, c.1, 1994.
6. Çobanov, M. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1998.
7. Çobanov, M.N. Familiya, təxəllüs. Tbilisi: Gür. SSR. Y.S.Qoqebaşlıvi ad. Pedaqoji cəmiyyət, 1987.
8. Ələkbərli, Ə. Abbasqulu bəy Şadlinski. Bakı: Sabah, 1996.
9. Əli Polad. Həzrət Əli. Bakı: Nurlan, 2004.
10. Əliyev, H.R. Azərbaycan antroponimikasının inkişaf mərhələləri. Bakı: İqtisad Universiteti, 2004.
11. Hacıyev, T.İ. Satira dili. Bakı, ADU, 1975.
12. Həsənov, H.Ə. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı-etimoloji lüğəti. Bakı: Mütərcim, 2002.
13. Xalıqova, R.F. Azərbaycan antroponimiyasının inkişaf yolları (sosioloji dilçilik aspektində). Bakı: Elm və Təhsil, 2009.
14. Xudiyev, N.M. Azərbaycan antroponimlərinin təşəkkülü və inkişafı. Bakı: Azərənşr, 2005.
15. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Xudafərin körpüsü (roman): [5 cilddə] tərt.ed. Qəmə Kərimzadə. Bakı: Ağrıdağ, c.1. 2002.
16. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Çaldıran döyüşü (roman): [5 cilddə] tərt.ed. Qəmə Kərimzadə. Bakı: Ağrıdağ, c.2. 2003.
17. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Qarlı aşırım (roman): [5 cilddə] tərt.ed. Qəmə Kərimzadə. Bakı: Ağrıdağ, c.3. 2004.
18. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Təbriz namusu. Vedinin yanı dağlar: [5 cilddə] tərt.ed. Qəmə Kərimzadə. Bakı: Ağrıdağ, c.4. 2005.
19. Kərimzadə, F. Seçilmiş əsərləri, Qoca qartalın ölümü: [5 cilddə] tərt.ed. Qəmə Kərimzadə. Bakı: Ağrıdağ, c.5. 2007.
20. Qasımlı, M. Şah İsmayıl Xətayinin poeziyası. Bakı: Elm, 2002.
21. Qurbanov, A.M. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları: [2 cilddə]. Bakı: Nurlan, c.2, 2004.
22. Məşədiyev, Q.İ. Azərbaycan toponimlərinin tarixi-linqvistik təhlili. Bakı: Elm, 2010.
23. Mikayılova, Ə.N. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları. (XIX əsrin ikinci yarısında yaranmış nəsr əsərlərinin materialları əsasında linqvistik tədqiqat). Bakı: "Memar Nəşriyyat-Poliqrafiya" MMC, 2008.
24. Mirzəyev, O. Adlarımız. Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası, 1993.
25. Mirzəyev, O. Adlarımız. Bakı: Qanun, 2009.
26. Mustafayeva, Q. Onomastik vahidlərin üslubi linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Nurlan, 2001.
27. Rəcəbov, Ə. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı: Yazıçı, 1993.
28. Paşayev, A. Azərbaycan şəxs adları. Bakı: Maarif, 1996.
29. Paşayev, A. Azərbaycan antroponimikası. Bakı: Elm və təhsil, 2015.
30. Paşayev, A. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti. Bakı: Mars-Print, 2003.
31. Tanrıverdi, Ə.V. "Kitabi-Dədə Qorqud" da şəxs adları. Bakı: Elm, 1999.

32. Tanrıverdi, Ə.V. Qədim türk mənbələrində yaşayan şəxs adları. Bakı, Nurlan, 2009.
33. Verdiyeva, Z.N. Köməkçi ad kateqoriyaları. Bakı: Maarif, 1990.
34. İslam Ansiklopedisi: [34 ciltte]. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c.1, 1989.

Семантика имен исторических личностей, образов в произведениях Фармана Керимзаде

Лейла Рзаева

E-mail: lilomammadova84@yahoo.com

Резюме. В статье говорится о семантике имен исторических личностей, образов в произведениях Фармана Керимзаде. В них содержится богатый материал для всестороннего изучения особенностей выбранных им необычных имен. Используя в романах особенные имена писатель часто показывает свое отношение к ним, иногда анализирует их с этимологической точки зрения.

В творчестве Фармана Керимзаде присутствуют присущие ему семантические краски. В романах слова используются в разных значениях. В зависимости от контекста они приобретают новое значение, выявляются тонкие и глубинные слои слова.

В центре внимания статьи стоят имена, данные образам в исторических романах, особенности их стиля, образность ономастических единиц для усиления идейно-художественного влияния, специальная последовательность имен в романах, анализ индивидуальной ономастики писателя и другие вопросы.

Анализируя творчество, в частности, исторические романы Фармана Керимзаде можно встретить множество антропонимов. Эти антропонимы в большинстве случаев связаны с историческими личностями. Поскольку романы исторические, то автор часто обращается к историческим личностям. Анализируя эти романы можно отметить, что в них встречаются все виды антропонима: имена, отчества, фамилии людей, а также прозвища, псевдонимы и титулы. В статье приведены примеры (образцы) из произведений писателя.

Ключевые слова: образ, семантика, специальные имена, исторические романы